

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-74>
УДК 82.09-055.2

Шмельова Р.І.¹

Академія Державної пенітенціарної служби;
Херсонський державний університет

Квітка А.С.²

Академія Державної пенітенціарної служби;
Хмельницький національний університет

ЖІНОЧА ПРОЗА ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА: ХУДОЖНЬО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розкриваються особливості виникнення та розвитку жіночої прози у тісному зв'язку з історико-культурними тенденціями розвитку суспільного життя кінця XIX–XX століття. У статті звертається увага на виникнення феміністичного руху як форми боротьби жінок за свої права і досягнення соціальної рівності з чоловіками. У дослідженні зазначаємо, що даний рух був процесом складним і багатограним та знайшов своє відбиття і в літературній творчості. У статті наголошуємо, що виникає особливе літературне письмо, змістовно-формальні доміанти якого-роль і місце жінки в житті соціуму. Головна увага у даному текстовому масиві приділяється протесту боротьби демократичних сил проти патріархально-архаїчних поглядів на місію жінки в житті суспільства. Без сумніву, як підкреслюється у статті, дана література детермінує і літературознавчі течії її вивчення, і провідні науково-теоретичні концепції її функціонування.

Ключові слова: жіноча проза, феміністичний дискурс, культурне надбання, гендерна позиція, рівноправність, патріархальність.

Shmelova Rimma

Academy of the State Penitentiary Service;
Science in Kherson State University

Kvitka Alina

Academy of the State Penitentiary Service;
Khmelnitskyi National University

WOMEN'S PROSE AS A LITERARY PROBLEM: THE ARTISTIC-PRAGMATIC ASPECT

Summary. The article reveals the peculiarities of the emergence and development of women's prose in close connection with the historical and cultural tendencies of the development of public life of the late 19th-20th centuries. First of all, the article draws attention to the emergence of the feminist movement as a form of women's struggle for their rights and the achievement of social equality with men. In the study, we note that this movement was a complex and multifaceted process and found its reflection in the literary work. We emphasize that there is a special literary letter, content-formal dominants of any role and place of women in the life of society. The focus of this text is on protesting the struggle of democratic forces against patriarchal-archaic views on the mission of women in society. Undoubtedly, as it is emphasized in the article, this literature determines both the literary and scientific trends of its study and the leading scientific and theoretical concepts of its functioning. The article emphasizes that literary studies of the problem arose only at the end of the last century, but are characterized by an objective consideration of the features of women's prose and the identification of their characteristic features. First of all, according to the researchers, attention is drawn to the gender orientation of prose women's creativity, the expression in it of the women's position in the struggle for their rights in protest against the patriarchal traditions of women's being. Considerable attention is also paid to the formal aspects of women's creativity: features of space itself, story organization, linguistic and stylistic design. Also attention is also drawn to the efforts of contemporary researchers to classify genre and content concepts of women's prose; this problem is also considered in the aspect of the gravity of the development of women's prose (George Sand, Marco Vovchok, contemporary women's prose). We also believe that the materials, systematized and generalized in the article, will contribute to the development of theoretical study of the features of women's prose.

Keywords: women's prose, feminist discourse, cultural heritage, gender position, equality, patriarchy.

Постановка проблеми. У кінці XIX ст. світовий теоретико-термінологічний фактаж зафіксував появу інноваційного терміну – «емансипація», тобто звільнення жінки від соціальної залежності, підлеглості, гніту, традиційних стереотипів жіночої поведінки і надання їй рівності у суспільному та сімейному житті ринку праці тощо [5, с. 241]. На думку дослідників гендерної ідеології саме цей період стає добою перемоги перших феміністичних змагань – у більшості

країн Західної Європи, у США, Канаді жінки отримують право голосу.

Жіночий рух знайшов яскраве відображення в художній літературі, адже це перша системно організована спроба жіноцтва ствердити повноцінність власного буття у патріархальному суспільстві. Феміністичний рух, долаючи на своєму шляху перешкоди, пройшов складний шлях становлення.

Він став основою для створення нової методологічної системи у літературознавстві. З'явилася

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-5511>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6763-3035>

потреба виявити, наскільки художні твори є носіями упередженого погляду на життя та діяльність жінок. Науковці, що за основу дослідження обрали феміністичну критику, прагнули реінтерпретувати класичну літературу, викриваючи звеличення чоловічої та приниження жіночої статі [6, с. 19–35].

Феміністична критика як метод літературознавчого дослідження визначає певні шляхи аналізу художнього твору, виходячи з ідейних засад феміністичних течій. Вони відображають історико-психологічні прагнення жінок (як носіїв стереотипного мислення нації) утвердитися у людському суспільстві на паритетних основах. Філософія фемінізму – це явище, що у своїй системі має різноманітні течії. Кожна з них характеризується певними поглядами на розв'язання проблем взаємин статей. Феміністична критика створює свою методологічну базу на основі їхньої ідеології. Саме тому вона – багатогранна, цікава і різноманітна за своїми позиціями та сприйняттям творів мистецтва.

Як відомо, феміністичний дискурс на рубежі ХІХ – початку ХХ ст. охопив не тільки соціальну сферу (у формі широкого суспільного руху за права жінок), а й, що важливо, соціогуманітарне знання. Не лишилось осторонь ідей фемінізму й мистецтво слова. Апробація феміністичної проблематики у цій царині мала свою специфіку, що була зумовлена, передусім, переакцентацією у художньому зображенні жіночих типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційне письменство ґрунтувалося на засадах, в основі яких лежало ототожнення людини і справді людських якостей тільки з чоловіками. Жінка в традиційній культурі співвідносилася винятково з тілом і його функціями (сексуальними, дітонароджувальними). Чи не єдиною формою вияву духовності жінки тут виступає кохання, яке, до речі, теж розумілося значно спрощено. У творах літератури, наприклад, ХVІІ–ХІХ ст., простежується опозиційність чоловічого і жіночого. Якщо перше ототожнювалося з раціональним, інтелектуальним, логічним, культурою, філософією, то друге пов'язане з природою, натурою, ірраціоналізмом, чуттєво-патологічним.

Літературознавець Т. Гундорова впевнено заявляє, що «гендерно відмінне письмо – культурний факт», і водночас наголошує, що про виразну «статевість» письма можна говорити тоді, «коли у тексті особливий наголос робиться на тих ознаках, які традиційно пов'язані зі статтю» [3, с. 3], тобто виразно відчитуються «гендерні модуляції письма», створюючи таким чином «фемінну» модель творчості [3, с. 19].

Цікавим виявляється твердження В. Вулф про те, що «твір, написаний жінкою, завжди є жіночим, але необхідно з'ясувати, що саме ми розуміємо як «жіночий» [3, с. 34]. А українська письменниця О. Кобилянська говорила про те, що жінка-письменниця здатна створити те, чого чоловік навіть не може собі уявити.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники літературного процесу сьогодення доводять, що між жіночим письмом як літературною практикою і жіночим письмом як феміністичною теорією існує тісний зв'язок, оскільки воно виникає із протилуки кори-

тися патріархальної традиції. Цієї думки дотримується Х. Стельмах, яка зауважує, що жіноче письмо з'являється там, де письменниці відчували маргінальність свого існування [9, с. 6].

Порівняльний аналіз поглядів літературознавців на дану проблему значно розкриє сенс теми і завдань дослідження, сфокусовуючи увагу на спільності і відмінності наукових розвідок феміністичної творчої манери, також як на спробах сучасних дослідників класифікувати жанрові та змістоформальні концепти жіночої прози. Матеріали, систематизовані і узагальнені в статті, сприятимуть розвитку більш детального теоретичного вивчення особливостей жіночої прози.

Формулювання цілей статті. Для доцільного розуміння понять «жіночого письма», «жіночої прози» і взагалі створення художніх жіночих творів, необхідно в повній мірі розкрити особливості виникнення та розвитку жіночої прози, що перебуває у тісному зв'язку з історико-культурними тенденціями розвитку суспільного життя кінця ХІХ–ХХ століття. Насамперед, у статті потрібно звернути увагу на виникнення феміністичного руху як форми боротьби жінок за свої права і досягнення соціальної рівності з чоловіками, що і являє собою завдання дослідження. Значна увага приділятиметься і формальним аспектам жіночої творчості: особливості самопростору, сюжетної організації, мовно-стилістичного оформлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінка-автор як генератор мистецьких образів спочатку прирекла себе бути феноменом культури, тобто об'єктом, явищем серед інших об'єктів, а згодом набула рівноправного статусу й утвердилася як суб'єкт творчого процесу. Жіноче письмо поглинуло таку болочу жіночу «іншість» для того, щоб згодом цю іншість, інакшість, особливість перетворити на власну перевагу. Однак, незважаючи на вибуховий прихід на зламі ХІХ–ХХ століть жінок-авторок і неабияку продуктивність цих письменниць, їх доробки часто залишалися непомічені, розкритиковані бомондом або ж сфальсифіковані. Шлях до публіки пролягав через чоловічі радикальні напади, звинувачення у плагіаті, надмірне посягання на особисте життя. Дехто вдавався до рятівної гри, самоіронії, маскуванню: від Джейн Остін до Жорж Санд і Марка Вовчка. Як зазначає дослідниця творчості Жорж Санд Бетатріс Дедьє, «жінка-автор завжди боїться, через те, що вона не відмовляється бути жінкою. (...) Літературна критика бачила в Жорж Санд радше коханку де Мюссе чи Шопена, не помічаючи у ній письменниці. Проте, були і такі, як Бальзак і Флобер, що сприймали її талант як рівноцінний їхньому...» [10, с. 7].

Поява терміну «жіноче письмо» пов'язана із творчістю та діяльністю французьких літературознавців Елен Сіксу та Ксав'єра Готьє. Первісною характеристикою цього терміна була неоднозначність, але пізніше він почав набувати різних обґрунтувань та коментарів, які здебільшого виникали в американській літературній критиці і надали цьому терміну нове звучання у вигляді терміну *women's writing* [10, с. 4].

«Жіноче письмо» в українській науці про літературу та літературній критиці з'являється порівняно недавно з початком ґрунтовних до-

сліджень феміністичної літературної традиції у 90-х роках минулого століття. Вивченням проблем жіночого письма плідно займаються українські дослідники В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, М. Кривенко, С. Павличко, Л. Таран та інші науковці та письменники, які розглядають поняття жіночого письма не тільки як наслідок теоретичних концепцій, але й як результат розвитку певної літературної практики.

У статті «Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація» Т. Шарова зауважує, що вживання поняття «жіноча проза» вказує перш за все на визнання факту існування цього літературного феномену, а його виокремлення здебільшого обмежується своєрідністю біологічної статі авторки [10, с. 167]. Українська письменниця М. Кривенко пропонує вважати жіночою прозою, написану жінкою [8, с. 8–11]. Тієї ж думки дотримується і Г. Улюра, зазначаючи, що «жіноча література – це художні твори, створені жінками. Отже, жіноча література вміщає різні за стилем, жанром, видом, ступенем і мірою таланта та впливу на літературний процес тексти, котрі поєднані одним єдиним чинником – статтю автора» [8, с. 8], і єдиною проблемою із дефініцією поняття «жіноча література» вбачає в тому, що тривалий час це словосполучення використовувалося (а подекуди використовується і сьогодні) в якості оціночної категорії [9, с. 9].

Сучасне літературознавство виокремлює цілу низку різних параметрів, специфічних ознак, які увиразнюють гендерну своєрідність літературної творчості. Однак, як слушно зауважує Х. Стельмах, вони не є чимось усталеним, бо твір кожного автора вносить свої корективи у намагання зобразити світ «жіночим способом» [2, с. 6].

До ознак, що увиразнюють гендерний аспект жіночого письма можливо віднести, наприклад, відкриту структуру тексту, здатність до розширення, продовження, надмірну діалогічність, синкретизм у використанні літературних жанрів (так зване «зрощення жанрів»), тенденцію до імітації усного мовлення на письмі (легкий ритм, постійне використання питань, вигуків тощо), акцентування внутрішнього мовлення героїв, потяг до натуралізму, автентичності у зображенні жіночої фізіології, деструкцію часово-просторових координат, ігнорування зовнішніх/внутрішніх меж в зображенні закритих місцевостей або, навпаки, безкраїх просторів, поцінування внутрішнього часу (суб'єктивного, щоденного), протиставленого тривалості, протиставлення теперішнього майбутньому або минулому.

Слід також зауважити, що зацікавленість літературознавців та дослідників жіночою літературою спонукає їх до спроб розробити класифікацію цієї літератури, звісно використовуючи гендерний підхід до літератури, як то, наприклад, свідоме чи несвідоме виявлення у тексті своєї жіночої відмінності, намагання наслідувати існуючу літературну традицію («чоловічу» практику письма), або наголошення на створенні власної жіночої естетики; розбіжності на ідейно-тематичному рівні або художньо-естетична своєрідність.

Так, Х. Стельмах розрізняє феміністичну жіночу прозу, яка наголошує на відмінності та послуговується феміністськими моделями жіночності; «вуманістичну» жіночу прозу, що

позбавлена феміністичної домінанти, але намагається артикулювати відмінність; та «універсальну» жіночу прозу, що тяжіє до універсалізму у мовних зразках та способах відображення жіночих образів, або «астетеву» прозу. При цьому дослідниця вказує, що твори «жіночого письма» знаходимо серед феміністичної та «вуманістичної» прози, а «універсальна» проза, якщо керуватися фемінологічним підходом, є наслідком чоловічих норм письма [2, с. 7].

Іншим прикладом поділу жіночої літератури на групи є спроба Т. Шарової, основним чинником класифікації якої є урахування деяких розбіжностей на ідейно-тематичному рівні та художньо-естетична своєрідність текстів, яка дозволяє виокремити три типи жіночої прози: феміноцентричну, андрогінну та квазі-жіночу [10, с. 168–169]. При цьому автор зауважує, що поділ між групами є умовним і опирається на такі визначальні властивості, як концепція особистості, або тип психологізму; моделювання художнього світу твору (хронотоп); вираження авторської світоглядної позиції (модальність, пафос та ідея) та художня своєрідність прози (жанрова специфіка, оповідні стратегії, співвідношення традиційного та новаторського, сюжет, композиція, архітектоніка тощо).

Визначальною для феміноцентричної жіночої літератури є концепція особистості жінки та проблематизація і концептуалізація статі. Як правило, героїня таких творів-неординарна творча особистість, бунтівниця проти несправедливого «чоловічого» світу. Основним конфліктом таких творів стає неможливість порозуміння між статями, обумовлена стереотипним патріархальним мисленням героїв – чоловіків. Феміноцентричні твори здебільшого порушують питання про людську/жіночу свободу як спробу її виборення у когось (зокрема, чоловіка) чи чогось (суспільства, обставин, долі, Бога). Психологічна насиченість таких творів здебільшого пов'язана із ліричністю світовідчуття, що проявляється у посиленій увазі до внутрішнього світу людини. До цієї групи може умовно віднести п'єси «Самогубство самоти», «Той, що відчиняє двері» Наді Нежданої, «Продана душа» Лесі Дзуби, «Ельза» Лесі Волошин.

Андрогінна жіноча проза вирізняється тонким психологізмом, ліро-епічним типом світовідчуття, винятково драматичною модальністю. Твори цієї групи насичені морально-етичними, ідеологічними, психологічними конфліктами, які драматизують оповідь. Картина конфліктів розгортається у філософській, етичній, соціальній площині. Жінка-автор та її герої розмірковують про добро і зло, відповідальність, силу та слабкість, сенс життя, призначення людини, про споконвічну та невід'ємну свободу, якої можна досягти через самопізнання та самопереборення. Для андрогінної жіночої прози нехарактерне пряме вираження авторської світоглядної позиції. Завдяки актуалізації неясних, «прихованих» конфліктів підтекст є одним із основних елементів цього типу творів і може залишитися непоміченим за зовнішньою сюжетністю. Прикладами такого різновиду жіночого письма можуть бути п'єси «Мільйон парашутиків», «І все-таки я тебе зраджу» Неди Нежданої, «Пригости мене горіхами» Анни Багряної, «Я. Сиріус. Кентавр» Лариси Паріс.

Квазі-жіноча проза виокремлюється з-поміж інших типів жіночої літератури своєю ігровою, розважальною функцією. Жіночі персонажі звичайно зображені такими, якими їх хоче бачити чоловік. Тут замість реалістичних образів використовуються стереотипи, кліше, штампи, які «мандрують» із одного твору такого ґатунку в інший. Персонажі здебільшого статичні, позбавлені внутрішньої динаміки та однозначні (виразно позитивні чи негативні). Конфлікти головним чином є зовнішні та служать ключовим елементом сюжету. Слід зазначити, що, оскільки така жіноча белетристика є скоріше літературним продуктом масового споживання, виготовленим за певними «рецептами», і не відтворює автентичне авторське світовідчуття та світоглядну позицію, то вона мало чим відрізняється від аналогічної літератури, написаної чоловіками [11, с. 608].

Висновки з даного дослідження. Літературознавчі дослідження проблеми виникли лише в кінці минулого століття, але характеризуються об'єктивним розглядом особливостей жіночої прози та виділенням їх характерних ознак. Найперше, на думку дослідників увагу звертає гендерна спрямованість прозової жіночої творчості, вираження у ній позиції жінки у боротьбі за свої права в протест проти патріархальних традицій жіночого буття.

Відтак, французька та українська жіноча література набуває свого розвитку та популярності з метою утвердження належного соціального та особистісного статусу жінки в суспільстві і надає величезні можливості художньо осмислити нездоланні суперечності жіночого духу, її прагнення до самоідентифікації, самореалізації, пошуків гармонії свого буття.

Список літератури:

1. Агеева В. Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. *Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність*. Київ : Факт, 2002. С. 103–113.
2. Білоус Н.В. Стиллові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2005. 17 с.
3. Гундорова Т. «Марліттівський стиль»: жіноче читання, масова література і Ольга Кобилянська. *Гендерна перспектива*. Київ : Факт, 2004. С. 19–35.
4. Гундорова Т. Гендер і письмо. *Література плюс*. 2002. № 8. С. 2–3.
5. Дем'яненко В. Емансипація. *Політична енциклопедія*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 241.
6. Павличко С. Фемінізм : зб. Київ : Основи, 2002. 322 с.
7. Погребна В.Л. Проблеми фемінізму в російській критиці і романах письменниць другої половини XIX століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.02. НАН України. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2004. 38 с.
8. Теллінський М. Жіноча доля в українській класичній літературі. *Дивослово*. 1996, № 8. С. 8–13.
9. Улюра Г. Теоретико-методологічні засади гендерних студій з літературознавства. *Гендерні студії в літературознавстві* : навч. посібник. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. С. 6–20.
10. Шарова Т.М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків, 2006. № 745. Серія «Філологія». Вип. 49. 214 с.
11. Шовальтер Е. Феміністична критика у пущі. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. С. 680–699.

References:

1. Aheeva, V. (2002). *Cholovichyi pseudonim i zhinocha nezalezhnist* [Male alias and female independence]. *Try doli. Marco Vovchok v ukrainyskyi, rosiyskyi ta frantsuzkyi literatuti* [Three fates. Marko Vouchok in Ukrainian, Russian and French literatures]. Kyiv : Fakt. (in Ukrainian)
2. Bilous, N. (2005). *Stylovi osoblyvosti modeliuвання zhiniykh kharakteriv v ukrainyskyi literaturi druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st.* [Style features of modeling of female characters in the Ukrainian literature of the second half of XIX – beginning of XX century]. *Avtoref. dys. na zdobutia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literature» [author's abstract. diss. for the sciences. degree of Cand. Philol. Sciences : Special. 10.01.01 "Ukrainian Literature"]*. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Hundorova, T. (2004). *Marlityvskiy styl: zhyniche chytannia, masova literatura i Olha Kobylanska* [Marlitov style: women's reading, mass literature and Olga Kobylyanska]. *Henderna perspektyva*. Kyiv : Fakt. (in Ukrainian)
4. Hundorova, T. (2002). *Hender i pysmo* [Gender and writing]. *Literature plus*, no. 8, pp. 2–3. (in Ukrainian)
5. Demianenko, V. (2011). *Emansypatsia* [Emancipation]. *Politychna entsyklopedia [Political encyclopedia]*. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo.
6. Pavlychko, S. (2002). *Feminizm* [Feminism]. Kyiv : Osnovy. (in Ukrainian)
7. Pohrebna, V. (2004). *Problemy feminizmu v rosiyskyi krytytsi i romanakh pusmenyts druhoi polovyny 19 stolitia* [Problems of Feminism in Russian Criticism and Novels of Writers of the Second Half of the 19th century]. *Avtoref. dys. ... doc. filol. nauk : 10.01.02. NAN Ukrainy. In-t lit. im. T.H. Shevchenko* [Author's abstract diss. ... Dr. Philol. Sciences : 10.01.02 / NAS of Ukraine. Taras Shevchenko Inst. of Lit.]. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Telynskyi, M. (1996). *Zhinocha dolia v ukrainyskyi klasychniy literaturi* [Women's fate in Ukrainian classical literature]. *Dyvoslovo*, no. 8, pp. 8–11. (in Ukrainian)
9. Uliura, H. (2008). *Teoretyko-metodolohichni zasady hendernykh studiy z literaturoznavstva* [Theoretical and methodological foundations of gender studies in literary studies]. *Henderni studii v literaturoznavstvi : navchalnyi posibnyk*. Zaporizhia : Zaporizhzhya National University. (in Ukrainian)
10. Sharova, T. (2006). *Zhinicha proza: teoretychni zasady vyznachennia ta klasyfikatsia* [Women's prose: theoretical principles of definition and classification]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. Kharkiv, No. 745, Series «Philology», Vol. 49, 214 p. (in Ukrainian)
11. Shovalter, E. (2002). *Feministychna krytyka u pushchi* [Feminist critique in the forest]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky 20st.* [Anthology of world literary-critical thought of the 20 c.]. Lviv : Chronicle, Vol. 2, pp. 680–699. (in Ukrainian)